

Ірина Цебрій

ЦЕБРІЙ Ірина Василівна – доктор педагогічних наук, професор кафедри всесвітньої історії та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка. Сфера наукових інтересів – культура Стародавнього Сходу та країн Західної Європи в епоху раннього Середньовіччя.

ПОЄДНАННЯ ЗОРОАСТРИЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ ТА ІСЛАМУ В ТВОРЧІЙ СПАДЩИНІ АБУЛКАСИМА ФІРДОУСІ

Проаналізовано основи поєднання філософії зороастризму та ісламу в енциклопедичному літописі історії Ірану визначного гуманіста Х століття Абулкасіма Фірдоусі, показано взаємозв'язок авестійських релігійних уявлень, Біблії та Корану, виявлено основні напрями наукових досліджень із проблеми міфологічного, філософського та поетичного значення літопису «Шах-наме» в історії народів Передньої Азії.

Ключові слова: зороастризм, іслам, традиція, цінності, пехлеві.

Проблема підтримання й продовження народної традиції, звичаїв, побуту виходить витокками зі стародавніх часів. Спроба людини відійти від своїх етнічних джерел призводить до втрати ідентичності, що має глибокі наслідки для національних культур. Проте сьогодні в ісламському Ірані дещо по-іншому вирішують дану проблему: вважають, що в народі продовжує жити його культура, яку в наукових колах називають «негенетичною пам'яттю колективу». У ній закладена безперервність морального, інтелектуального й духовного життя нації в її історичному поступі. Сьогодні в Ісламській республіці Іран на офіційних церемоніях, на відкриттях урочистих зборів, виставок, симпозіумів зовсім незвично для іноземців звучать вірші. Цей звичай з'явився завдяки творчості геніальних персидських філософів, літераторів, поетів, які залишили в спадщину людству героїчні епоси, рубаї, касиди та лірико-епічні поеми, написані мовою фарсі.

Серед класиків світової літератури достойне місце займає поет, філософ, мислитель і гуманіст Х століття – Абулкасим Фірдоусі, якого іранські історики назвали «совістю народу». Його творчості присвячено чимало досліджень науковців різних континентів і культур. Ще в XIII столітті працю Фірдоусі «Шах-наме» переклав із фарсі на араб-

ську Кавам уд-Дін Бондарі, а в наступні століття вона перекладалася в повному обсязі або частково різними мовами народів світу. Німецькою мовою її переклав поет Г. Гейне, російською – В. Жуковський [4]. У ХХ столітті творчість Фірдоусі досліджували науковці ірано-таджицького походження – В. Гафуров, М. Турсун-Заде, М. Дандамаєв [2]. Узагальнюючу працю філософсько-культурологічного змісту написав сучасний дослідник Абдулло Хайриддіні [6].

Проте у науковців немає єдиної точки зору щодо релігійних переконань визначного іранського гуманіста, який жив в ісламську епоху, сповідуючи при цьому традиційні зороастрійські цінності. Тому автор статті ставить за мету проаналізувати співвідношення зороастрійських традицій та ісламу в творчій спадщині Абулкасіма Фірдоусі (934-1020).

Абулкасіма Фірдоусі (справжнє ім'я поета – Мансур Хаким) народився в місті Тус у Східній Персії, землі таджиків. Він народився в ті часи, коли наука й мистецтво сягнули найвищого розквіту, а в середовищі іранської аристократії виник новий напрям – шуубійя – представники якого виступали за національну самобутність. Батько Мансура походив із роду збіднілих дихкан (земельних аристократів). Прибутки родини були скромними, тому він був змушений працювати садівником при палаці місцевого еміра. Сад правителя був настільки чудесним, що в народі отримав назву «фірдоусі» (райський – у пер. з фарсі). За назвою «райського саду» вся подина садівника отримала таке прізвисько [6, с. 3].

Як і належало, за стародавньою персо-таджицькою традицією, батько дав сину достойну освіту: він вільно володів двома літературними мовами (фарсі й арабським), вивчив культуру пехлеві, історію, математику, астрономію та архітектуру. Вихований у дусі поваги до своїх історичних витоків, юний Фірдоусі захоплювався народним епосом, легендами й міфами, зороастрійською Авестою, зачитувався пехлевійськими книгами. У народі його стали називати «Хаким» (мудрець).

В епоху Саманідів політичними й культурними центрами були міста Бухара та Самарканд. Саме до Бухари, столиці літератури й мистецтва того часу, й спрямував свій путь Фірдоусі. Тут він у почав писати головну працю свого життя «Шах-наме» («Книгу царів»). На початку своєї роботи він користувався матеріальною й духовною підтримкою правителя Туса та інших знатних людей його міста, проте скоро вони втратили до нього інтерес. Після закінчення фундаментальної праці про історію Ірану та його правителів від міфологічних часів і до своєї сучасності Фірдоусі став злидарем. Незважаючи на те, що уривки з його твору передавалися з вуст у уста, поета ніхто не підтримував матеріально. Під час написання “Шах-наме” Фірдоусі втратив свого єдиного сина, що посилювало його душевні страждання.

Є різні припущення про те, скільки часу поет витратив на написання своєї історичної епопеї. Так, дослідник Абдулло Хайриддіні вважає, що над першою редакцією Фірдоусі трудився з 974-го по 994 рік. Проте сам поет так пише про це: «Коли прожив я шістдесят п'ять років, зігнувся від думок тяжких і строків, писати вирішив я про царів Ірану, від тих часів трудився безпристанно» [5, т. 2, с. 740].

Тобто, почати свій літопис він не міг раніше 999 року. А про дату закінчення праці Фірдоусі додає: «І вивпнилось сімдесят два роки мені о тій порі, коли, мої вірші були почуті, до слуху Божого дійшли» [5, т. 2, с. 740].

Таким чином, праця була завершена за сім років у 1006 році. Чи можна було так швидко написати багатотомний і такий об'ємний труд, як «Книга царів»? При попередніх напрацюваннях поета у вивченні історичних подій та епосу і при його працездатності – так.

Хоча зороастрійські погляди Фірдоусі простежуються впродовж усього літопису про правління міфологічних, легендарних та історичних царів Ірану, найситніше вони відчуються у вступі до «Шахнаме», де філософ оспівує людський розум, його унікальність у цьому світі: «З усіх дарів, що розуму цінніше? Хвала йому – він добрих справ сильніше! Твій світлий розум – то душі твоєї очі, не згасне в ньому світло серед ночі» [5, т. 1, с. 43].

Поряд із розумом постає вічне прагнення людини дошукатися першооснов знання на цій землі, її бажання пізнати оточуючий світ, пройти всі країни в пошуках відповідей на наболілі питання, поривання спілкуватися з мудрецами й переймати від них істину: «До мудрих слів завжди ти шлях шукай, світ обійди, кругом знання черпай. Про що дізнався – людям розкажи, їм витоки знання з завзяттям покажи».

Фірдоусі засуджує легковажних у навчанні, які лише по «верхам» знайомляться зі знанням, а не бажають глибоко пізнати істину: «Якщо лиш листя бачиш ти не дереві слова, то не дійдеш ніколи до основи!» [5, т. 1, с. 44]

На особливу увагу заслуговує відтворена ним картина Божого творіння світу. Тут певною мірою поєдналися зороастрійські традиції виникнення життя на Землі з ісламським трактуванням Старого Завіту: «Із Хаосу створив цей світ наш Бог, став Космос визначною з перемог його над Хаосом: Вогонь почав свій біг і Темряву він вперше переміг. Від жару полум'я з'явилась суша і тоді від холоду відкрив Господь шляхи воді. Як тільки міцно ствердились у серпанку чотири ті стихії – без останку з'єднав їх Бог в єдину плоть. Ніхто не зміг їх побороть!»

І ось нарешті, Творіння людини. Як істинний гуманіст свого часу, Фірдоусі вважає людину вінцем Божої благодаті, останньою інстанцією

сю справ Творця, завершенням логічного циклу: «Всі почуття свої і розум ти задій: смисл слова «ти-Людина» зрозумій! Ти двох світів дитя: так ланцюжок складався, коли тебе створили – він з'єднався! Хоч Бог тебе створив останнім на Землі – вінцем Творіння став ти в тій порі» [5, т. 1, с. 44].

І, безумовно, нам убачається логічним його перехід до наступної частини, де філософ викладає свої думки стосовно того, для чого він узявся писати цей віршований літопис, книгу царів і водночас історію Ірану від найстародавніших часів до своєї сучасності. На його думку, така велика держава, як Іран, заслуговувала цілісної історичної картини, а не мозаїки розрізнених фактів придворних літописців: «Сторінки книги – в мудреців країни, у кожного розрізнені частини її... І правда в кожного своя! Зібрати все в єдине хочу я» [5, т. 1, с. 45].

У зороастрійській традиції трактує поет і боротьбу світлих і темних сил за душу людини. Та саме людина має обрати, на яку сторону їй перейти – вічно боятися девів ночі, чи носити в серці образ світла. Ці слова Фірдоусі вкладає у вуста свого улюбленого героя Рустама: «Дурницями думку мою не каліч – наступить світанок, відійде ця ніч! І деви втечуть від сміливих, бо страх, лише боягузи тримають в серцях» [5, т. 1, с. 103].

Фірдоусі віддає належне тим, хто до нього намагався написати стародавню історію Ірану, і найперше, це поету Дакікі (окремі частини роботи якого поет включив до своєї епопеї практично без змін) і дихкану Абу Мансуру. Абу Мансур був одним із правителів династії Сасанідів (VII століття до н.е.), який наказав зібрати всі міфи, легенди й історичні документи усіх областей (сатрапій) з історії Стародавнього Ірану. Для нього поет знаходить теплі слова та художні порівняння: «Жив богатир-дихкан, душею світлий, розумний, смілий, до людей привітний. Легенди він вивчав і ратні справи, що стали свідками Ірану слави! Зізвав він мудреців з усіх країн і слухав їхні розповіді він. Літопис склав Мансур минувшини Ірану і мудреці вклонилися дихкану» [5, т. 1, с. 46].

А реальні події, доки Фірдоусі писав свою епопею (чи лише збирався її писати), розвивалися наступним чином: 992 року столиця Саманідів Бухара була завойована Караханідами, предводителями кочових племен, які походили із Семиріччя. До влади в якості володаря Хорасана прийшов у той час правитель Газни султан Махмуд.

Фірдоусі наважився вручити йому працю «Шах-наме». До того ж, султан Махмуд Газнаві, заслужив щирої поваги в очах філософа своїми вдалим військовими походами до Північної Індії. В поемі він додає ім'я султана Махмуда до сказань і прославляє його як видатного воїна. Проте це не мало належної реакції з боку султана: причиною зіткнення Махмуда й Фірдоусі стало питання національності й раси.

Махмуд був турок за походженням, а Фірдоусі – майстром персидсько-бактрійського епосу та гордістю іранців. Тому сама ідея поеми, що влада має передаватися по праву спадкоємності лише всередині роду, не відповідали історії приходу султана на престол.

Окрім того, Махмуд, який побудував свою кар'єру за підтримки мусульманського духовенства й арабського Халіфату, був дуже злий на те, що в «Шах-наме» оспівуються старовинні народні персо-таджицькі традиції, які проникнуті глибокими міркуваннями про долю людини, про світотворення, про соціальну нерівність.

Те, що султан не оцінив працю Фірдоусі, прозвучало в його поемі. Тут воно знайшло вираз вічного непорозуміння правителя й поета: «Сміється володар, сміх п'яти лоскоче та іншого сміху він зовсім не хоче... Що сміх? Бубенці, кольоровий ковпак! Ти дурень? Нічого – безпечніше так! В наш час бути дурнем – це зовсім не гріх, а навіть розумно... Скажи, що є сміх?» [5, т. 1, с. 102]

Та ще сумніші роздуми у філософа стосовно влади й призначення правителя. Їх він укладає у уста шаха Кей-Кавуса, одного з героїв легендарної частини поеми «Шах-наме»: «Так, влада, як угор, що в'ється в руках; з напругою держить в руках її шах. То дівка продавця, ніяк не жона – хто більше заплатить їй, з тим і вона!» [5, т. 1, с. 96]

Описуючи ратні подвиги великих правителів Стародавнього Ірану, Фірдоусі водночас засуджує грабіжницькі війни, гибель юнаків в ім'я чийось інтересів. Він – прихильник миру й розумного улагодження конфліктів між ворогуючими державами. Пацифістські ідеї він укладає у уста ще одного свого улюбленого героя, Сіявуша, якому (правда, на дуже короткий строк) удалося побудувати місто-утопію – Сіявушград: «Мій батьку, несе стільки горя війна... І знав би хто – звідки береться вона? Про юнаків шкодує – їх стільки впало! Могли б ще жити, а їх не стало...» [6, с. 9].

Усе змінилося в світі, міркує Фірдоусі, порушені споконвічні цінності. Менші не поважають старших, люди не довіряють одне одному, беззахисні страждають від насилля сильних цього світу: «Старанні замінили милосердних, приятелі змінили друзів щиросердних. Довір'я – то тепер пусте лиш слово, а недовір'я – то першооснова! Хто ж допоможе немічним і вдовам, коли сприймають старість, як лайливе слово?» [6, с. 9]

Махмуд, за народною традицією, коли прочитав ці рядки, вирішив пом'якшити свій нешляхетний вчинок. Він наказав виділити 60 тисяч динарів (за кількістю бейгів у «Шах-наме») і відвезти їх поету в якості нагороди за книгу. Отже, султанські верблюди з грошима відправилися з Газни в Тус. Та доля розпорядилася інакше: доки верблюди їхали до Тусу, великий філософ помер. Це трапилося у 1020 році. Прибуття

верблюдів співпало по часу з похоронами поета. Верблюди ввійшли через ворота Рудбар, а в цей час через ворота Разан виходила поховальна процесія з тілом Фірдоусі.

Визначний німецький письменник і поет Генріх Гейне описав цей конфлікт між філософом і тираном в художній манері: це був конфлікт на релігійному ґрунті. Фанатики навіть не дозволили, щоб тіло поета поховали на загальному кладовищі. Нізамі Арузі так писав про це: «У цей час був один учений богослов. Він виявив фанатичну ретивість і сказав: «Я не дозволю, щоб його тіло несли на мусульманське кладовище, бо він прославляв царів персів, які жили ще до прийняття ісламу!» За воротами був невеликий сад, який належав Фірдоусі. У цьому саду його й поховали. А султан, коли дізнався про це, то повелів: «Нехай цей богослов, який зашкодив похованню Фірдоусі, покине місто Тус. Дари, що призначалися для Фірдоусі, були використані на відбудову караван-сараю в Нішапурі» [6, с. 18].

Із того часу пройшло понад десять століть. Геніальний автор «Шах-наме» сьогодні визнаний світовим співтовариством «кращим поетом в історії Ісламу». Фірдоусі був мусульманином. Незважаючи на патріотизм і щирю любов до історії та культури Стародавнього Ірану, на думку багатьох дослідників, він прожив із вірою в Аллаха і відданістю ісламській традиції. На початку «Шах-наме» поет у прекрасній віршованій формі розповідав про свої релігійні переконання:

«О Всесвіту Творець! Коли він море сотворив, то з нього вийшло сімдесят човнів.

Один як наречена був прекрасним! На ньому плив Пророк наш ясний,

а з ним Алі... Як хочеш в іншій світі потрапити до раю ти,
стань з ними поряд і лети до заповітної мети...

закінчиться так і моя дорога, яким я народився, то таким й помру,
що встигнув, те з собою заберу та донесу його до Бога...» [6, с. 21]

Та чи так це було насправді. Фірдоусі без приязні описує наступ арабів і гибель іранської армії, а потім підле вбивство останнього шаха з династії Сасанідів Йездигерда III. Незважаючи на те, що впродовж трьох століть до народження іранського філософа й поета Іслам став домінуючою релігією в Ірані, більшість населення регіону продовжували складати корінні народи, які з презирством ставилися до арабської культури. Оплакавши шаха Йездигерда у фіналі, Фірдоусі так пише про наступні часи: «І час настав великого Омара, і вірш Корану зазвучав з мимбара» [5, т.2, с. 739].

Коли ми сьогодні читаємо безсмертний твір «Шах-наме», то можемо спостерігати, що Фірдоусі був обізнаний на Біблії, прекрасно

знав першу і другу Книги Мойсееві, уявляв шість днів Біблейського Творіння, а також визнавав арабське літочислення. Помираючи в злиднях і державному забутті, філософ сподівався, що час все розставить на свої місця і про його епохальну роботу будуть згадувати з великою вдячністю. І тут він не помилився: «Від хіджри літ чотириста сплили, і всі події в книзі ожили, що про минуле знав, тепер в Ірані про мене йдуть розмови непрестанні. І той, хто світло розуму і віри поважає, про мене він колись з повагою згадає» [5, т. 2, с. 742].

«Шах-наме» й по сьогоднішній день є безцінною енциклопедією історії Стародавнього Ірану, де в поетичній формі викладені філософські, моральні, релігійні та естетичні погляди не лише Фірдоусі, а й достойних людей його епохи. Образ освіченої, морально досконалої людини, відтворений у «Шах-наме», незважаючи на те, що пройшло тисячоліття, залишається привабливим і сьогодні. Велика віршована літописна праця та особливості стилю його вірша, пізніше стали предметом наслідування. Проте, ніхто з поетів не зміг написати твір такого масштабу.

«Себе служінню Богу присвяти і вперто йди до заповітної мети, хвилини жодної не витрачай даремно, й нехай тебе минуть літа буремні.

Зла не чини, побійся Бога, люби людей, не зобижай нікого». [6, с. 24]

Відомий іранський поет Анварі так написав про літописця історії своєї країни: «Фірдоусі був не лише нашим учителем, а ми його учнями; він бог мудрості й поезії, а ми – його раби» [6, с. 20]. Ні замі Арузі сказав наступне про внесок Фіодоусі в історію культури: «Я ніде в персидській поезії не басу такого красномовства, та й у більшій частині арабської поезії також» [4, с. 205]. Видатний учений XI століття імам Мухаммед Газалі, який теж був одним із найвідоміших мислителів Ісламу, про Фіодоусі та його книгу сказав: «Шкода, що можна замінити всі мої твори цими двома бейтами Фірдоусі» [4, с. 212].

Таким чином, проаналізувавши великий літопис свого часу – поему «Шах-наме» Фірдоусі, ми простежили в ній напрацювання зороастрійської культури, якою вона пронизана наскрізь. Це й опис авестійських звичаїв, бачення іранськими мобедами-жерцями акту Творення світу й місця в ньому людини, поривання до правди й добра, засудження брехні та помсти, оспівування шляхетності. Проте для визначного іранського філософа характерні й етичні цінності Ісламу: визнання провідної ролі Мухаммеда, великого пророка, своєї власної приналежності до ісламського світу, користування арабським літочисленням тощо.

Дана проблема недостатньо вивчена на сьогоднішній день і потребує глибинного аналізу. Перспективними напрямами в її дослідження

вважаємо наступні: узгодження основ зороастризму й ісламу в сучасному Ірані та дослідження проблем війни та миру в творчій інтерпретації Абукасіма Фірдоусі.

Література

1. *Абу Мансур*. Хроника / Абу Мансур / [ред. Н. Османов]. – М.: Художественная литература, 1977. – 506 с.
2. *Брагинский И.И.* Океан «Шах-наме» и некоторое его тайны / И.И. Брагинский // Шах-наме / Абулкасим Фирдоуси [ред. И. Брагинский]. – М.: Художественная литература, 1964. – В 2 т. – Т. 1. – С. 5-24.
3. *Дандамаев М.А.* Политическая история Ахеменидской державы / М.А. Дандамаев. – М.: Главная редакция восточной литературы издательства «Наука», 1985. – 319 с.
4. *Жуковский В.А.* Рустем и Зораб / Василий Андреевич Жуковский // Цветы мечты уединенной. – М.: 1984. – С. 205-244.
5. *Фирдоуси А.* Шах-наме / Абулкасим Фирдоуси [ред. И. Брагинский]. – М.: Художественная литература, 1964. – В 2 т. – Т. 1. – 750 с.; Т. 2. – 742 с.
6. *Хайридини А.* Фирдоуси – слава и гордость мировой культуры / Абдулло Хайридини. – М.: Таджикиские трудовые мигранты, 2011. – 24 с.

Цебрій І.В.

ПЕРЕПЛЕТЕНИЕ ФИЛОСОФИИ ЗОРОАСТРИЗМА И ИСЛАМА В ТВОРЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ АБУЛКАСИМА ФИРДОУСИ

Проанализировано основы переплетения философии зороастризма и ислама в энциклопедической летописи выдающегося гуманиста X века Абулкасіма Фірдоусі, показана взаємозв'язь авестійських релігійних представлень, Біблії та Корана, виявлені ведучі напрями наукових досліджень по проблемі міфологічного, філософського та поетичного значення летописи «Шах-наме» в історії народів Передньої Азії.

Ключевые слова: зороастризм, ислам, традиция, ценности, пехлеви.

Iryna Tsebriy

THE INTERACTION OF PHILOSOPHY ZOROASTRIANISM AND ISLAM IN THE CREATIVE LEGACY OF THE ABULCASIM FIRDOUSY

Analyzed through a combination of philosophy of Zoroastrianism and Islam encyclopedic chronicle the history of Iran's distinguished Humanist tenth century Abulkasim Firdousi, The relationship Avesta religious beliefs, the Bible and the Koran, revealed major areas of research on the problem of mythological, philosophical and poetic value chronicle "Shah-nameh" in the history of the peoples of Southwest Asia. In no single scientific point of view on religion prominent Iranian humanist who lived in the Islamic era. He professed traditional Zoroastrian values. Therefore, the author aims to analyze the correlation zoroastriyskyh traditions and artistic heritage of Islam in Abulkasym Firdowsi (934-1020).

As was fitting for the ancient tradition of the Persians and Tajiks, Firdowsi father gave his son a decent education, he was fluent in two languages literary (Farsi and Arabic), Pahlavi learned culture, history, mathematics, astronomy and architecture. Brought up in the spirit of respect for their historical roots, young Ferdowsi admired folk epics, legends and myths, Zoroastrian Avesta, Pahlavi was reading books. The people he became known as “Khakim” (Sage).

The author of “Shah-nameh” is now recognized by the international community “the best poet in the history of Islam.” Firdowsi was a Muslim. Despite the sincere patriotism and love for the history and culture of ancient Iran, he lived with faith and devotion to Allah Islamic tradition. At the beginning of “Shah-nameh” fine poet in verse form about his religious beliefs.

When we read today immortal work “Shah-nameh”, we can see that Ferdowsi was aware Bible knew the first and second books of Moses, represented the biblical six days of creation, and also recognized the Arab era. Dying in poverty and oblivion public philosopher hoping that time will put everything in its place and its epochal work will be remembered with great gratitude. Firdowsi without friendship describes attack Arabs and death Iranian army, and cowardly murder of the last Shah of Sassanid dynasty Yezdyherd III. Despite the fact that for three centuries before the birth of the Iranian philosopher and poet Islam became the dominant religion in Iran, most of the region’s population continued to make indigenous peoples. They contemptuously treated the Arab culture.

“Shah-nameh” and to this day is invaluable encyclopedia of the history of ancient Iran, where a poetic form set out philosophical, moral, religious and aesthetic views not only Firdowsi, but worthy people of his era. The image of an educated, morally perfect man, reproduced in “Shah-nameh”, despite the fact that the millennium has passed, still attractive today. Great work and poetic chronicles his particular style of poem later became the subject of imitation. However, none of the poets could write a work of this magnitude.

We followed it working out Zoroastrian culture as it permeated through. This description Avesta and customs, vision mobed-Iranian priests act of creation of the world and place it in human aspirations for truth and goodness, conviction lies and revenge, chanting generosity. However, for the prominent Iranian philosopher and typical ethical values of Islam: the recognition of the leading role of Muhammad, the great prophet of their own supplies to the Islamic world, the use of Arabic chronology and more. This problem is poorly understood at present and requires deep analysis. Promising directions in its research consider the following: coordination bases Zoroastrianism and Islam in modern Iran, and research issues of war and peace in the creative interpretation Abulkasim Firdowsi.

Key words: *Zoroastrianism, Islam, tradition, values, Pahlavi.*

Надійшла до редакції 7.10.2014 р.